

СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р Иван Василев Христов

член на жури в конкурс за присъждане на научна степен
ДОКТОР по 2.4 Религия и теология (Християнска философия)

за дисертационния труд на **Любомира Рангелова Стефанова**,

Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”,

Катедра по историческо и систематическо богословие

на тема: **УЧЕНИЕТО ЗА ОБРАЗА И СИМВОЛА В АРЕОПАГИТСКИЯ КОРПУС**

Дисертационният труд на Любомира Рангелова Стефанова е вече пета достигнала до защита докторантска разработка, осъществена под мое ръководство в Богословски факултет на СУ. Към него, както към останалите, бяха поставени специфични изисквания, произтичащи от характера на научния предмет. Подобно на всеки докторат по християнска философия, той предполага интердисциплинарен подход, но с ясно поставен богословски акцент. Именно богословската центрираност отличава изследванията в областта на християнската философия от тези в областта на историята на философията или на религиозната философия. Това определя тяхното място в рамките на научната област *Религия и теология*, която е в компетентността на настоящото научно жури. Ето защо работата по тази тематика е наистина сериозно предизвикателство, което постави на изпитание способностите на докторантката за самостоятелна работа. Тя трябваше да покаже достатъчна компетентност в областта на богословието, философията, а също така на класическата филология, естетиката, и църковното изкуство. Също толкова важно беше докторантката да има способност за балансирана оценка, непозволяваща размиване на един от тези аспекти

на темата за сметка на другите. Както казах обаче, най-важното беше нейното изследване да остане в рамките на християнската „философия“ като специфичен пласт в богословието, който прибъгва до елементи от философския език, без това да го превърне във философия. Изучаването на тези елементи следва да анализира промените, които те претърпяват в богословски контекст. Това предполага гъвкавост на изследователската нагласа, за да може тя да се адаптира към изучавания предмет и да не налага върху него предзададени схеми, взети наготово от философията. С удовлетворение констатирам, че Любомира Стефанова е избегнала това изкушение, творчески е подхождала към учението за образа и символа, съдържащо се в Ареопагитските съчинения, и в този контекст е включила наблюдения от своя личен опит като църковен зограф, демонстриращи тяхното влияние в християнската традиция. Затова представеното от нея дисертационно съчинение напълно съответства на посочените изисквания. Като положителна страна на дисертацията бих отбелязал също, че тя се базира на добро познаване на съчиненията от Ареопагитския корпус на езика на оригинала. През годините на обучението си в Богословски факултет докторантката се възползва от всички възможности, които предоставяме, за да повиши своята езикова компетентност. За мен беше истинска радост да я видя още като студент в магистърска степен на семинара за преп. Максим Изповедник. Колкото можах, в хода на нашата съвместна работа върху Ареопагитските съчинения, се постарях да ѝ предам от опита, който натрупах през годините на участието ми в международни проекти, свързани с тяхното издаване, както и от моите преводи на Небесната и Църковната йерархии и схолиите върху тях. Не мога да не споделя удовлетворението си от добросъвестността на Люба Стефанова, която даде максимум от себе си в годините на докторантурата. Това ми даде основание да я включа в

проект по линия на НИС за духовното съзерцание при св. Григорий Палама, както и в една от групите докторанти, заедно с които със спонсорството на Докторантския център към СУ участвахме в конференция и посетихме различни академични институции в Рим. Затова не съм изненадан, че резултатите от нейната работа оправдават моите очаквания.

Дисертационният труд е с общ обем от 322 машинописни страници. Той съдържа предговор, списък на съкращенията, увод, съдържание, три глави и заключение. Научният апарат включва списък на използваната литература със 180 заглавия на гръцки, френски, английски, руски и български език, а също 882 бележки под линия. В края на текста авторът е приложил диаграми и иконописни изображения, които анализира в изследването си.

Съгласно сега действащата нормативна база, „доктор“ е образователна и научна степен. Съответно дисертационният труд следва да получи оценка по тези два аспекта.

Що се отнася до *академичната компетентност* на докторантката текстът свидетелства за наистина задълбочена подготовка. Тя коректно използва понятията на античната и ранносредновековна метафизика и използваните от нея изразни средства, сред които особено място заема символът като пункт на реално присъствие на божественото в света, и добре анализира трансформацията на това *реално присъствие* в богословски контекст – не като субстанционално, а енергийно. Докторантката свободно ползва гръцките извори и правилно ги цитира в дисертационния труд. Прави добро впечатление двойната пагинация при позоваването на конкретните места в Ареопагитиките – както по актуалното гьотингенско издание, така и във вече остарялото, но широко ползвано в класическите изследвания издание в т. 3 и 4 от *Patrologia graeca*.

Що се отнася до научните достойнства на труда, бих открил няколко момента:

Първо, анализът на понятията „образ“ и „символ“ определя тяхното значение в контекста на учението за йерархичния ред при Псевдо-Дионисий Ареопагит – както в енергийно-благодатното прошествие на Бога в Откровението, така и в ответното духовно възхождане на човека към Бога. На второ място, от това негово значение като място на среща на двете движения, място на съединение на земното и небесното, се определят характеристиките на символа: *иконичност*, *антиномичност* и *многоаспектност*. Благодарение на първия той е способен да явява едновременно иманентното присъствие и трансцендентността на Божествената реалност. Благодарение на втория, на *антиномичността*, символът увлича човешкото съзнание и го издига над присъщите му начини на възприемане. Тя се проявява в учението за неподобните подобия като образно осъществяване на един особен вид апофатизъм по преизобилие, стоящ както над катафатизма, така и над обикновения апофатизъм, за да ни доближи до Бога, който стои както над твърдението, така и над отрицанието. Благодарение на третата характеристика на символа – *многоаспектността*, символът динамизира своите проявления и се свързва с други образи, за да достигне пълнота в образа на Христос като Ипостас на Истинния Бог и да изпълни своята аналогична функция. Така става превръщането на образа в символ, който опосредва връзката между сътворените същности и отвежда към Бога. На трето място, Люба Стефанова откроява един нов аспект на динамичната многоаспектност на символа, която се проявява не само като редуване, а и като наслагване на образи в една комплексна форма. Това е наистина нов подход, станал възможен благодарение на сполучливото взаимодействие на теоретичната подготовка на докторантката с нейния личен опит като

църковен зограф. На четвърто място, тя установява един нов аспект на значението на Ареопагитиките за християнското Предание. Люба Стефанова показва аналогия между ранната християнска иконография и ареопагитското учение, и на тази основа заключава, че то обобщава и нормира базовите иконографски модели на образното богомислие. Благодарение на това Ареопагитиките стават образец за християнското изкуство през следващите векове.

Разбира се, като всеки дисертационен труд, и този не е лишен от пропуски и слабости. Ще посоча някои от тях:

Първо, на места съчинението показва специфичните нагласи на своя автор, който е църковен зограф и реставратор, и като всяка творческа личност в тази област се отличава с образно-интуитивно мислене. Това прави текста не винаги ясен, някои логически преходи остават не докрай разкрити и читателят трябва да положи извънредни усилия, за да ги осмисли. Тези усилия обаче напълно се оправдават от достигнатия резултат.

Второ, въпреки положения труд са останали неизчистени някои технически пропуски в оформлението на библиографията и в цитатите под линия.

Тези недостатъци не обезценяват значението на извършеното от докторантката. Като отчитам сложността на тематиката, положените от нея усилия и значимите резултати от нейното изследване, смятам че дисертационният труд има всички качества да бъде изнесен пред академичната общност. Препоръчвам и неговата публикация.

В заключение: отчитайки съответствието на дисертационния труд на **Любомира Рангелова Стефанова** на изискванията на *Закона за развитие на академичния състав в РБ*, на *Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ*,

както и спазването на всички процедури свързани с подготовката на докторантката и придвижването на труда за защита, го подкрепям изцяло и препоръчвам почитаемото научно жури да му присъди научната степен „доктор“.

26.04.2020

София

/проф. д-р И.Христов/